

לימוד תורה - השיכחה והמחלוקת

אילן גאל - ד"ר

תוכן

פתיחה

1. השיכחה והזכרון

2. שיכחה - חשכה

3. היווצרות המחלוקת

4. מבט הסטורי

5. אלו ואלו דברי אלקים חיים

בשנות לימודי בישיבה, החל מאלול תשמ"ב (מתזור ג'), עסקנו רבות בחשיבות לימוד התורה המביא לידי מעשה, לאסוקי שמעתא אליבא דהילכתא. ויותר מכך, עצם העיסוק בלימוד התורה, התעמקות בדברי - חכמים והבנת המחלוקות הם אלה שנותנים לנו את אהבת התורה והרצון להמשיך לחקור ולדרוש בה. הישיבה, האווירה, החברותא והרבנים הם מקור השראה לאותה אהבת - תורה שהיא "הצידה לדרך" לקראת היציאה לחיים.

כיום, שנים לאחר סיום הלימודים, יש לי הבנה גדולה יותר לגבי חשיבות תקופת הישיבה והעקרונות שנתנה לי להמשך החיים. הדברים שלהלן מנסים לתת הסתכלות נוספת על סגנון לימוד התורה מאז מתן - תורה ועד ימינו.

פתיחה

לימוד התורה בימינו הוא שקלא וטריא בין תלמידי חכמים על הבנת דברי התורה מדורי דורות. מקורות הלימוד הם מהתורה שבכתב והתורה שבעל פה: משנה, גמרא, ראשונים ואחרונים. העולם היהודי מאז ימי המשנה משלב בתוכו לומדי - תורה העוסקים ועמלים בבתי מדרשות יומם ולילה.

המשנה הראשונה בפרקי אבות פותחת: "משה קיבל תורה מסיני ומסרה ליהושע ויהושע לזקנים... הם אמרו שלושה דברים וכו'"

המשנה מתארת את השתלשלות התורה בעם ישראל מסיני, למשה, ליהושע וכו'. עיון במשנה זו יכול למקד ולחדד את מהותה של העברת התורה מדור לדור. עם זאת, משנה זו השגורה כל כך על פינו מעלה שתי תמיהות גדולות:

1. ככל הנראה חל שינוי יסודי בדרכי לימוד התורה בתקופת אנשי הכנסת הגדולה. בניגוד לתקופות הקודמות בהן כל דור "קיבל" מקודמיו "ומסר" לבאים אחריו, אנשי כנסת הגדולה החליטו לחדש דברים כל אחד בדרכו, וכך גם התנאים שאחריהם. מדוע סטו אנשי כנסת הגדולה והבאים אחריהם מדרכם של משה, יהושע והזקנים ולא מסרו את התורה כפי שהיא?

2. אם החידוש הוא פעילות חיובית, וכי למשה רבינו וליהושע בן נון לא היה מה לחדש אלא רק למסור מה שקיבלו מקודמיהם?

פרקי אבות הם אוסף מיוחד של חידושי חכמי העם בכל דור. כל תנא ביטא אימרה או הלכה שהיתה המוטיב המרכזי של חייו ותורתו ועיקר הנהגה מרכזי בדורו. משניות אלו מבטאות רצון וצורך של חכמים לחדש ולהנהיג משהו חדש, לחדד תכונה והתנהגות שלא היו עד דורם. יוסי בן יעוזר ויוסי איש צרידה היו הזוג הראשון כל אחד מהם חידש משהו אחר ובעצם נתנו משמעויות שונות או כפולות לדברים שלא עסקו בהם עד דורם.

משה רבינו ויהושע בן נון לא עשו זאת! הם לא חידשו לא הלכה ולא הנהגה בפרקי אבות. ועל כך נרחיב בדיונו.

1. השיכחה והזכרון

כדי להבין ולענות על שאלות אלו, יש להרחיב בעניין קבלת התורה, לימודה ושיכחתה.

הגמרא בערובין נד אומרת: "וא"ר אליעזר מאי דכתיב "חרות על הלוחות - אלמלא לא נשתברו הלוחות הראשונות לא נשתכחה תורה מישראל". זאת אומרת: מעשה שבירת הלוחות בידי משה רבינו מבטא אפשרות של שיכחת התורה. אילמלא השבירה לא היה נוצר מצב של שיכחה. שבירת הלוחות מבטאת מצב שיתכן שאחרת לא היה קיים, ומביאה מציאות חדשה בעם ישראל לידי ביטוי. מעשה שבירת הלוחות מוצג בידי חז"ל כמעשה שמסמל ירידת הדורות והסתר פנים ויתכן שזוהי "השיכחה".

במקום אחר מחזקת הגמרא את תופעת השיכחה ואת השלכותיה ואומרת בתמורה¹: "במתניתין תנא: אלף ושבע מאות קלין וחמורין וגזירות שוות ודקדוקי סופרים נשתכחו בימי אבלו של משה, א"ר אבהו אף על פי כן החזירן עתניאל בן קנז בפלפול".

הגמרא רוצה להסביר שיש מצב של שיכחה בתורה. נראה לפרש שיש "התמעטות הדורות" הגורם לאנשים לשכוח ולא להבין דברים שהיו אולי ברורים לדורות קודמים, ובדורות מאוחרים יותר נדרשת פעילות בעמל וביגיעה מיוחדת בכדי להגיע לאותם דברי תורה. זוהי פרשנות אפשרית לביטוי "הסתר פנים" של הקב"ה. התורה שנמסרה ממשה ליהושע וכו' עוברת למצב שיש לדון להתעמק ואף לחדש כדי לשחזר את התורה ש"נשתכחה".

הגמרא במנחות² מספרת:

אמר רב יהודה אמר רב: בשעה שעלה משה למרום, מצאו להקב"ה שיושב וקושר כתרים לאותיות, אמר לפניו: רבש"ע, מי מעכב על ידי? אמר לו: אדם אחד יש שעתידי להיות בסוף כמה דורות ועקיבא בן יוסף שמו, שעתידי לדרוש על כל קוץ וקוץ תילין תילין של הלכות. אמר לפניו: רבש"ע, הראהו לי, אמר לו: חוזר לאחורידך. הלך וישב בסוף שמונה שורות, ולא היה יודע מה הן אומרים, תשש כחו; כיון שהגיע לדבר אחד, אמרו לו תלמידיו: רבי, מנין לך? אמר להן: הלכה למשה מסיני, נתיישבה דעתו. חזר ובא לפני הקב"ה, אמר לפניו: רבונו של עולם, יש לך אדם כזה ואתה נותן תורה על ידי? אמר לו: שתוק, כך עלה במחשבה לפני. אמר לפניו: רבונו של עולם, הראיתני תורתו, הראני שכרו, אמר לו: חוזר לאחורידך.. חזר לאחוריו, ראה

1 טז ע"א.

2 כט ע"ב.

ששוקלין בשרו במקולין, אמר לפניו: רבש"ע, זו תורה וזו שכרה? א"ל:
שתוק, כך עלה במחשבה לפני.

וכאן אולי ניתן להבין למה גורמת אותה שיכחה. הרי כיצד ייתכן שמשנה רבינו אינו מבין את השיעור של רבי עקיבא? הלא הוא קיבל את התורה מהקב"ה בהר סיני? משה רבינו חשש שמא יש פה תורה חדשה שאיננו מכיר ואינה מחוברת אל הקב"ה?! רק לאחר הדו שיח בין רבי עקיבא לתלמידו "רבי מניין לך?" ענה לו רבי עקיבא: "הלכה למשה מסיני", נרגע משה והבין כי כל הלימוד של רבי עקיבא נובע מתוך אותה תורה שהוא עצמו קיבל מסיני.

במשך הדורות עברה התורה תהליך של עירפול שהביא לשיכחה ולאי בהירות. רבי עקיבא חי בדור של "הסתר פנים", אין עוד נבואה וגילוי שכינה, והעברת התורה נעשית על ידי לימוד, פלפול ומחלוקת "לדרוש קוצו של יוד". יש צורך בשחזור דברי התורה שנמסרו למשה בסיני, וכעת הדרך היחידה היא על ידי מחלוקת וחידוש.

מכאן ניתן להבין כי בעקבות שכחת התורה, כדי לחזור לאותן הלכות, כדי להיזכר במה שהיה ידוע, צריך לדייק מכל קוצו של יוד. אולם כל אותם חידושים ופלפולים מחזירים את גדול הלמדנים, רבי עקיבא, לומר "הלכה למשה מסיני", משמע שכל חידושי התורה והלמדנות נובעים משכחת התורה במשך הדורות.

2. שיכחה - חשכה

המדרש בבראשית רבה אומר על הפסוק "והארץ היתה תוהו ובוהו וחושך על פני תהום - וחושד'י זו גלות יוון שהחשיכה עיניהם של ישראל בגזרותיה" ועל כן אנו מוסיפים בתפילת חנוכה "בימי מתתיהו בן יוחנן כהן גדול... כשעמדה מלכות יוון הרשעה על עמך ישראל להשכיחם תורתך ולהעבירם מחוקי רצונך". מלכות יוון שמה לה למטרה להחשיך ולהשכיח את התורה מישראל.

ייתכן לפרש כאן שאותה החשכה = שיכחה שהביאה יוון על ישראל היא תוצאה של "הסתר פנים" שהוזכר לעיל. הקב"ה כיוון את מהלך ההסטוריה כך, שיוון היו שליחיו באותו דור לגרום למצב של שכחת התורה. ניתן לראות ע"פ סדר עולם רבה שבאותה שנה בה התנבאו אחרוני הנביאים, חגי, זכריה ומלאכי הפכה יוון למעצמה עולמית בידי אלכסנדר מוקדון. הפסקת הנבואה והשתלטות יוון קשורים זה בזה.

מלכות יוון יצרה מציאות חדשה של עמל בתורה. ברגע שהחושך של יוון השכיח חלקים מן התורה, נוצר הצורך ליצור שיטה שתשחזר את האבוד ותחזיר את הנשכח, ואז נולדו הפלפול והמחלוקת. התנאים, האמוראים ושאר חכמי התורה השקיעו את כל זמנם, מירצם וכוחם בתורה. כדי לפסוק הלכה ולדעת כיצד לנהוג אפילו בחיי היום יום, היה צורך "לחלוק" על מנת

לראות את כל הצדדים של ההלכה, שניתן לומר כי בימי משה היתה ברורה לכל.

האם זה מצב עגום? מבצע נואש בגדר בדיעבד להחזיר כמה שניתן מן האבוד? לאו דווקא.

מציאות של מחלוקת בדברי תורה ההולכת ונמשכת עד ימינו אלה נולדה אמנם בחושך יון, מכל מקום אין מציאות זו שיוזר בגאולת יון. אדרבה, פורקן חנוכה על ידי בית דין של חשמונאים הוא נצחון על חושך יון, על ידי הוצאת האור מתוך החושך עצמו. יגדיל תורה ויאדיר - על ידי שכחת התורה. ביטולה זה הוא קיומה. כשעמדה מלכות יון הרשעה על עמך ישראל להשכיחם תורתך, והנה בתוך השיכחה עצמו פתחו פיהם מעינות תורה חדשים על ידי פלפולי תורה המתחדשים לבקרים, לשם החזרת בידורה של תורה ההולכת ומשתכחת. מכיוון שגם בגוף החושך של השיכחה עצמה יתכן למצוא נצוץ אורה של ריבוי תורה, שוב אפשר הוא בכוחה של סגולה זו לצעוד במסילת השיכחה הארוכה של גלות אדום המובילה עד אחרית הימים.³

אמרנו לעיל שלולא שבירת הלוחות לא היתה משתכחת תורה מישראל, והנה אנו מוצאים רש"י, האחרון בחומש דברים ד"ה: "לעיני כל ישראל" מביא את הגמ' במנחות שנותנת הסתכלות חדשה על אותה השכחת תורה. רש"י מביא: "שנשא ליבו ... ואמר "אשר שיברתי" - יישר כוחך ששיברתי" הקב"ה נותן למשה יישר - כח על מעשה שבירת הלוחות. נמצא שיד הקב"ה היתה לכוון את מהלך ההיסטוריה למצב של השכחת תורה שהיא זו שיוצרת מציאות חדשה של לימוד תורה.

3. היווצרות המחלוקת

המחלוקת הראשונה בעולם בין חכמי ישראל היתה בנושא סמיכה ביום טוב כפי שאומר רש"י בתמורה⁴:

דעד יוסף בן יועור לא נחלקו בסמיכה ולא בשום דבר שעדין לא נתמעט הלב ולהכי נקט סמיכה דהיא מחלוקת ראשונה שנחלקו בו חכמים מעולם וכו'.

מכאן מדגיש לנו רש"י שבכל לימוד התורה שהיה עד זמן חכמים אלה לא היתה מחלוקת בלימוד ובהבנה - על הכל היתה הסכמה!

רש"י משתמש בבטוי "נתמעט הלב" המתאר מצב של ירידת הדורות, ועל כן נוצרה מציאות חדשה בעולם של מחלוקת הנובעת מאותה התמעטות. על

3 הרב יצחק הוטנר פחד יצחק.

4 טז ע"א ד"ה "דופי של סמיכה".

פי הגישה אותה הבאנו לעיל, התמעטות הלב היא אותה שיכחה שגרמה לתנאים לראות בדברי תורה פנים שונות ורבות ויצאו חולקים זע"ז ומחדשים. בזמנם של יוסי בן יועזר ויוסי בן יוחנן נפל דבר בישראל - השיכחה החשיכה עיניהם של ישראל, "נתמעט הלב", וכל אחד הבין צד אחר של אותם דברי תורה שירדו למשה מסיני.

בפרק א' בפרקי אבות מובאים שני התנאים הללו, יוסי בן יועזר ויוסי בן יוחנן, מיד לאחר אנשי כנסת הגדולה. הופעתם מבחינה הסטורית הינה לאחר התקופה בה התורה עוברת כחיידה שלמה מדור לדור, והתנאים מתחילים לחדש, לחלוק ולהתפלפל בדברי תורה. עד דורם היתה התורה עוברת ע"י "מוסמך" ומדור זה יש פיצול והמסר מחולק לשני ראשים.

תקופה זו פתחה עידן חדש של לימוד תורה בצורה חדשה, גילוי התורה על ידי מחלוקות ובירור העניינים מתוך אי הסכמה. מעבר למישור הארצי בו היוונים הצליחו במשימתם והביאו הסתר פנים ושינוי בדרכי לימוד התורה לדורות הבאים, קיים מישור אלוקי נוסף גבוה יותר. הקב"ה כיוון מהלך זה להכין את ישראל לקראת היציאה לגלות. הדבר שיחזיק את עם ישראל בגלות הוא עמל לימוד התורה, הלימוד והמחלוקת שמראים צדדים שונים ומגוונים של דברי תורה. מצב זה יצר אפשרות חדשה של חידוש ומציאת דקויות שלא היו מוכרות לפני דורות אלה.

ונמצא כי מחלוקתם של חכמי תורה מגלה את תורה שבעל פה הרבה יותר מאשר הסכמתם. מלחמתה של תורה איננה אופן אחד בין האופנים של דברי תורה, אלא מלחמתה של תורה היא יעירה חיובית של ערכי תורה חדשים, שאין למצוא דוגמתם בדברי תורה סתם.⁵

4. מבט הסטורי

תקופת התורה בזמן האבות, יציאת מצרים, ההתישבות בארץ ובית המקדש הראשון מאופיינת בקשר הישיר בין ה' לעמו, אם על ידי נביאיו ושלוחיו ואם על ידי האורים ותומים. הקשר בין ה' לעמו הינו דו - סטרי: העם פונה בתפילות, ונענה על ידי הנבואה. תקופת הנבואה והקשר הישיר מסתיימים עם שיבת ציון. הנביאים האחרונים חגי, זכריה ומלאכי מלווים את העם בבנין המזבח וחידוש העבודה בבית המקדש ומהווים הנהגה רוחנית וכתובת לשאלות ההלכתיות: "האבכה בחודש החמישי?"⁶

עם סיום תקופת הנבואה, נוצר חלל בעם. לא עוד פניה ישירה לקב"ה לבירור הלכה, טקטיקת מלחמה וכל שאלה אחרת בענייני העולם הזה. העם

5 ר' יצחק הוטנר, 'פחד יצחק'.

6 זכריה ז', ג.

נותר עם חלל עצום אשר לא ברור מי ימלא אותו וכיצד יתבטא הקשר בין ה' לעמו.

עזרא הינו המנהיג הראשון בתקופה שלאחר סיום הנבואה ונדרש לשאלת הקשר בין ה' לעמו. המצב הרוחני ירוד ביותר באותה תקופה: התבוללות וכו'. תשובת עזרא הינה יצירת רבדים חדשים ביהדות. חז"ל אכן מביאים: "כשנשתכחה תורה מישראל, עלה עזרא מבבל ויסדה" (סוכה כ). עזרא מביא למהפכה "ויבא עזרא הכהן את התורה לפני כל הקהל... ויקרא בו לפני הרחוב אשר לפני שער המים..."⁷ טקס קריאת התורה מתקיים ברחוב בעיר דוד ולא בבית המקדש. החידוש הוא בכך שעבודת ה' לא תצטמצם רק לבית המקדש והכהנים. מוקד נוסף וחשוב הינו חיים סביב ספר התורה "עשר תקנות תיקן עזרא, שקוראין במנחה בשבת וקוראין בשני וחמישי"⁸. עזרא עד למצב של נישואי תערובת ופועל לביטולם "ויבדלו זרע ישראל מכל בני נכרי"⁹ ולאחר מכן נכרתת אמנה חד צדדית של העם המתחייב ללכת בדרך ה'.

לפי סדר עולם רבה שמעון הצדיק מאנשי כנסת גדולה הינו ממשיכו של נחמיה. ואכן תקופת אנשי כנסת גדולה מאופינת בפעילות דתית של מדרשי הלכה רבים. **המוקד עובר מבית המקדש לבית המדרש**. לא עוד בירור הלכה על ידי שאילת הנביא, אלא למידת ההלכה על ידי החכמים. את המהלך אותו החל עזרא באופן מצומצם, משלימים התנאים בדור יוון אשר יוצרים ספרות עניפה של חידושים בתלמוד תורה.

הגמרא¹⁰ אומרת: "חכם עדיף מנביא". החכם מייצג אופן חדש של העברת התורה. התורה שבעל-פה אינה עוברת מדור לדור כפי שעברה התורה ממש ליהושע וכו', אלא "תורה היא ולימוד היא צריכה". הגמרא מוסיפה ואומרת: "אמר רב אבדימי מיום שחרב בית המקדש ניטלה נבואה מן הנביאים וניתנה לחכמים". הווי אומר מסירת התורה מדור לדור עברה שינוי מהותי והמוקד הוא אצל החכם.

5. אלו ואלו דברי אלקים חיים

הגמרא בערובין¹¹:

א"ר אבא אמר שמואל, שלוש שנים נחלקו ב"ש וב"ה הללו אומרים הלכה כמותנו, והללו אומרים הלכה כמותנו, יצאה בת קול ואמרה: אלו ואלו דברי אלוקים חיים.

7 נחמיה ח', ג.

8 בבא קמא פב ע"א.

9 נחמיה ט' ב.

10 בבא בתרא יב ע"א.

11 יג ע"ב.

המחלוקת היא בעצם ביטוי לדרך העברת התורה ולמסירתה מדור לדור, שלא תשכח תורה מישראל. התורה שבע"פ מתבלטת ומתחזקת דווקא מתוך מחלוקת הדעות, זוהי יצירה חיובית של ערכי תורה חדשים שאין למצוא דוגמתם בהסכמה.

הרב קוק בעולת ראייה על הפסוק: "תלמידי חכמים מרבים שלום בעולם" אומר שדווקא מתוך ריבוי הדעות - המחלוקות, ויראו כל צדדי האמת, יתרבה השלום בעולם. ובלשונו:

הריבוי של השלום הוא שייראו כל הצדדים וכל השיטות, ויתבררו איך כולם יש להם מקום, כל אחד לפי ערכו, מקומו ועניינו.

מתוך המחלוקות יוצאים החידושים. "כל דיבור ודיבור שיצא מפי הגבורה נחלק לשבעים לשונות"¹². החידושים כולם נובעים מאותו מעיין של תורה שניתן למשה בסיני. החידוש נובע מתוך המסורת לפי עיקרון השיכחה - החידוש הוא התגלות מתמשכת ומתמדת של המסורת. תפקיד השיכחה הוא לתת גירוי ללימוד התורה של עם ישראל הנמצא בשלב בוגר יותר, עצמאי יותר ומנותק יותר ממקור הסמכות והמסורת. אין לראות במעבר זה דווקא ירידה ברמה מבחינת מהות הקשר בין הקב"ה לעמו. להיפך, אפשר לראות בתהליך זה התבגרות אשר מעצם התהליך מלווה בעצמאות יתר, במחשבה חופשית ובוגרת ומחייבת התייחסות חדשה לקשר שבין הקב"ה לעמו.

ביטוי לעוצמת הקשר ניתן לראות בעובדה שהקב"ה מפקיד בידי עמו סמכויות שלא ניתנו לו קודם. דוגמא אחת לכך היא קביעת לוח השנה והמועדים.

בגמרא¹³ נדרש הפסוק: "כי חק לישראל הוא משפט לאלקי יעקב" - מלמד שאין בית דין של מעלה נכנסין לדין אלא אם כן קידשו בית דין של מטה את החודש" הקב"ה כאילו מכפיף את בית דינו לבית דין של מטה, הוא מאציל מסמכויותיו למעלה ומעבירן לבית דין של מטה. כך מתאפשר המעבר ממסורת ודבקות בה ליסוד נוסף - הלא הוא החידוש. הקב"ה דורש מהאדם להיות פעיל, משפיע ויוצר בקיום התורה ובלמודה.

מסירת התורה מדור לדור אינה משתנה בעוצמתה. לנו ניתן כלי נוסף ללימוד תורה. הכלי של מחלוקת וחידוש - אשר יכול להתקיים רק עם המעבר לשלב חדש בהסטוריה ולהתרחקות מהמקור, שנוצרו עם השיכחה. עלינו לראות בכלי זה עליה בדרגה. על ידי העיסוק בלימוד תורה, מחלוקת לשם שמים והחידוש, אנו נעשים שותפים פעילים בקבלת תורה יומיומית ומתחזק ומתעצם הקשר בינינו לבין נותן התורה.

12 שבת פה ע"א.

13 ראש השנה ח ע"ב.